

De nieuwe nijverheden te Gent

in de XVIIe en XVIIIe eeuw

door Drs H. VERHÉ - VERKEIN

DE XVIIe EN XVIIIe EEUW waren voor onze gewesten bijzonder ongunstig. Het verweer tegen de economische vernietiging was, vooral gedurende den Spaanschen tijd, als de Nederlanden de lotgevallen van het in verval zijnde Spanje moesten deelen, uiterst moeilijk. Niet alleen werd ons land bestuurd door vorsten die er als vreemdelingen tegenover stonden, niet alleen was het het oorlogstoooneel bij uitstek, niet alleen was het omringd door machtige staten, vast besloten het land geen kans tot heropbeuring te laten, daarbij kwam nog het verbeterde particularisme van gewesten en steden, dat nooit het algemeen welzijn boven het eigen egoïsme kon stellen en de remmende werking van het ambachtswezen, aartsvijand van allen vooruitgang. En ondanks alles werd in dit geteisterde en geplunderde land iets verwezenlijkt: de strijd om het bestaan werd met heldenmoed gevoerd, en van zoodra de regering een helpende hand toestak werd zelfs een betrekkelijke welstand bereikt. Uit de overmaat van hun ongeluk putten onze voorvaders de kracht om verder te strijden en, desgevallend, nog meer te verdragen. Wat haar industriele politiek betreft inspireert de regering zich van de omliggende landen en meer bepaald van Frankrijk. Het mercantilisme, waarvan men in Frankrijk reeds sporen waarneemt in de XVe en XVIe eeuw, maar dat zijn hoogtepunt bereikt in de XVIIe eeuw met Colbert, zien we ook in onze gewesten toegepast. Het octrooisysteem, zooals dit in Frankrijk in voege is, neemt bij ons een aanvang met de regering van de Aartshertogen. We kunnen drie hoogtepunten van

mercantilisme aanstippen : het eerste onder Albrecht en Isabella, het tweede op het einde van de eeuw onder Maximiliaan-Emanuel van Beieren, en het derde onder Maria-Theresia van 1748 tot 1783. De regering wijzigt haar houding rond de jaren 1766-68, wellicht omdat de geest van het mercantilisme afgedaan heeft en plaats ruimt voor de physiocratie. Onze bevoorrechte en gesubsidieerde manufacturen kunnen we gelijkstellen met de Fransche « manufactures royales » en « manufactures privilégiées ». Op zeker oogenblik namelijk onder Karel van Loreinen, vinden we fabrieken die alleen bestaan dank zij de private kas van den gouverneur en die overeenkomen met de « manufactures d'Etat » (1).

De toestand van onze gewesten is echter buitengewoon ongunstig om aan mercantilisme te doen : ze zijn omringd door landen die zelf een protectionistische politiek voeren : Frankrijk, typisch voor het nijverheidsmercantilisme, Holland voor het handelsmercantilisme, en Engeland dat de twee kenmerken vertoont. De grondbeginselen van het mercantilisme : zooveel mogelijk uitvoeren en zoo weinig mogelijk invoeren zijn zeer moeilijk toe te passen in onze gewesten omdat er in de eerste plaats een groot gebrek aan grondstoffen is, slechts vlas en ijzer zijn in groote mate aanwezig, omdat, in de tweede plaats, de geweldig industriële achterstand niet op enkele jaren kan ingeloopt worden, omdat, in de derde plaats, de voortdurende oorlogen onze beste werklieden verjaagd hebben naar de naburige landen, waar ze, dank zij alle mogelijke begunstiging, nijverheden invoeren die hun verlaten vaderland een hevige concurrentie zullen aandoen, omdat, ten slotte, de snelle opeenvolging van gouverneurs niet geschikt is om een economische politiek met succes door te drijven. Ondanks deze ongunstige omstandigheden wordt er toch een belangrijk resultaat bereikt. Het systematisch begunstigen van inbrengers van nieuwe nijverheden door centraal en stedelijk bestuur, doet een heele reeks industrieën ontstaan, waarvan we voor de stad Gent een beeld zullen geven. De pogingen van de Aartshertogen, om door een bewuste economische politiek het land te helpen zijn des te belangrijker, omdat zij, in tegenstelling met de andere Europeesche

(1) Zie H. VAN WERVEKE : *Economische en sociale geschiedenis van Vlaanderen in de XVIIe en XVIIIe eeuw onder Spaansch en Oostenrijksch bewind*, deel V van « GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN » onder leiding van R. Van Roosbroeck, p. 283.

landen die dezelfde politiek voeren, met zulke geweldige moeilijkheden te strijden hebben en het volk gedrukt gaat onder zware lasten (2). De toestand waarin zij de Nederlanden aantreffen is erbarmelijk, de voortdurende oorlogen hebben het land letterlijk uitgeput, de steden die meermalen ingenomen werden, nu eens door de eene, dan eens door de andere partij, waren aan de plundering overgeleverd geworden, zoodat veel inwoners met have en goed gevlucht waren. Vooral op twee verschillende tijdstippen verlieten dichte massa's het land: in 1566-67 en 1579-85 (3). Ze verspreidden zich naar alle kanten: de Vereenigde Provinciën, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Zwitserland, zelfs naar Italië. De armoede van het land was verschrikkelijk, een menigte bedelaars en zwervers maakte de wegen onveilig, en vormde samen met de verlaten en verwoeste huizen een treurig schouwspel (4). De Schelde, sinds de inname van Antwerpen in 1585, blijft voor elke scheepvaart gesloten, met het gevolg dat de groote handelshuizen en de vreemdelingen hun kapitalen of hun industrie elders gebracht hebben. De weinige fabrieken die de troebelen overleefd hebben, zijn gedwongen geweest zich binnen de muren van de steden te verplaatsen. Toch worden er nog enkele stoffen gefabriceerd, om aan binnenlandsche, zoowel als buitenlandsche vraag te voldoen, met het gevolg dat, zoodra de orde hersteld is, het land veerkrachtig genoeg blijkt, om de reddende hand, die de Aartshertogen het toesteken, te grijpen, en zich uit den ergsten nood weer op te heffen (5). Het is dus toch mogelijk dat een land, voortdurend geteisterd door den oorlog, iets presteert op economisch gebied, indien de regeering het op alle mogelijke wijzen helpt. Dat is lang niet altijd het geval geweest gedurende die twee eeuwen, en verschillende malen kunnen we opmerken dat de lokale administraties meer doen om handel en nijverheid te bevorderen dan het centraal bestuur. Het stadsbestuur voerde zelfs reeds een protectionistische politiek in de XVIe eeuw, dus vóór de regeering deze politiek in haar programma opgenomen had. Dit zullen we nader bespreken voor Gent, doch we

(2) Zie V. BRANDTS: *La politique industrielle aux Pays-Bas sous Albert et Isabelle*, p. 6-7.

(3) Zie H. VAN WERVEKE: *gec. werk*, p. 248.

(4) Zie N. BRIAVOINNE: *Mémoire sur l'état de la population, des fabriques, des manufactures et du commerce dans les Pays-Bas depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier*, p. 5.

(5) Zie N. BRIAVOINNE: *gecit. werk*, p. 9.

kunnen het ook vaststellen te Brussel, Antwerpen, Brugge, Mechelen, Leuven. Een enkel voorbeeld uit vele : voor Brussel is de ordonnantie van 25 Augustus 1601, uitgevaardigd door de magistraat, die, om de draperie te herstellen, de wevers ontslaat van accijnzen op wijn en bier, van burgerwacht, en hen vrijstelt van troepeninkwartiering. Hetzelfde deed de Mechelsche magistraat (6). Een voorbeeld voor Antwerpen is de ordonnantie van 1685, waardoor alle vreemdelingen en voornamelijk de kooplieden en fabrikanten, die zich in Antwerpen wenschen te vestigen, de voorrechten en vrijdommen der andere burgers genieten (7). Zoo kunnen voor alle steden van belang dergelijke voorbeelden aangehaald worden.

Laat ons den toestand van Gent op het einde der XVIe eeuw eens nader bekijken. Het gloriëtijdperk van Gent, de XIVe en XVe eeuw, was gekenmerkt door den grooten bloei van de wolnijverheid. Nog in het begin der XVIe eeuw droeg de draperie veel bij tot den bloei van de stad. Gent en zijn voorgeborchten hadden 2000 getouwen geteld, elk getouw bediend door een tweetal werklieden. Weldra komen er langs alle kanten, in Engeland, Frankrijk, en in het land zelf in het hertogdom Limburg, concurrenten op. Na de concessie Carolina van 1540 gaat het verval van de oude nijverheid en terzelfdertijd dit van de stad, in snel tempo vooruit. De lakenhalle wordt afgestaan aan de schennergilde van Sint-Michiel, het voldershuis wordt aan een capucijnenklooster overgelaten, de Jezuiten bezetten de kapel van de wevers, en de laatste volmolen, door een particulier uitgebaat, dient tenslotte slechts om tabak te malen. Het verval van de stad houdt gelijken tred met dat van de draperie (8). In 1585 schrijft de Gentsche kronijkschrijver Jan van den Vijvere : « Men ghinck gheen mijle buyten der stad, niet sonder parijsckel vande wolven verbeter te sijne » (9). In de stad zelf gaat het er niet beter aan toe, Jan van den Vijvere zegt dat « de aerme lieden de vuylicheyt, die men uuyt de huysen wierp, duersochten, openspreeden, om te siene offer yet inne lach dat hetelic was... jae, de vuylicheit aeten van de visschen die onder de vischbanken lach » (10). Justus Billet, die Gent

(6) Zie A. HENNE en A. WAUTERS : *Histoire de la ville de Bruxelles*, t. II, p. 299.

(7) Zie MERTENS EN TORFS : *Geschiedenis van Antwerpen*, d. VI, p. 48.

(8) Zie L. VARLEZ : « *Les salaires dans l'industrie gantoise*, I, p. 3-5.

(9) JAN VAN DEN VIJVERE : *Chronycke van Gent*, p. 375.

(10) *Ibid.*, p. 374.

in het begin van de XVIIe eeuw beschrijft, teekent den toestand in even sombere kleuren. Hij legt vooral den nadruk op het feit dat er geen rijke lieden meer zijn. De patricische families zijn zoodanig verarmd, dat er geen sprake meer is van eenig weeldevertoon. Veel heeren hebben dienst genomen in het leger, anderen hebben zich op het platteland teruggetrokken. Er zijn te dien tijde slechts drie bezitters van koetsen te Gent: de bisschop en de voorzitter van den Raad van Vlaanderen bezitten er ieder een met één paard, en de gouverneur van het Spaansch kasteel heeft er een met twee paarden. Het uitzicht van de stad is erbarmelijk. Naast oude, sombere gebouwen vallen houten huizen in puin, de straten zijn bedekt met vuiligheid, en het gras schiet er welig op. Evenals van den Vijvere spreekt Justus Billet over de vreeselijke armoede die er heerscht, er is geen werk, zelfs niet voor de weinige ambachtslieden die overgebleven zijn. Doch de regeering der Aartshertogen brengt grondige verandering zoodat men den vooruitgang van dag tot dag kan waarnemen (11). De schepenen van der Keure zien den ernst van den toestand in, en doen hun uiterste best om nieuwe industrieën te vestigen, of oude een nieuw leven te geven. Zelfs in de XVIIIe eeuw, met de vermindering van de stedelijke autonomie blijven ze deze politiek voeren.

Het request van J. Fromont, kammenmaker, in 1657 aan de schepenen van der Keure der stad Gent gericht, bevat o.a.: « Synde waerachtich ende aen uwe Ed. kennelick dat alle de gone binnen dese stede inbringhende eenighe konstige ende rare wercken ofte exercitie bij ordonnancie van Uwe Ed. ghenieten diversche privilegien ende exemp-

(11) EDM. DE BUSSCHER: *Juste Billet*, p. 151, Ghendt 1600-1662, p. 157: « De edele familien ende noblesse van Ghendt waeren ten tijde van de compste van haere doorluchtige hoocheden Albertus en Isabelle (in dese landen) seer vuytgemerghelt en in slechten staet...

p. 158: ... « tot dat den tijt veranderde ende beter wierdt, wandt alsdan sach men dese stadt van Ghendt in eenen aermen, slechten ende soberen staet, sijnde alle overdaet, pompeuscheit ende costelicheit ghelijck ghebannen, wandt daer en was gheene te sien .

p. 158: ... « De groote quantiteit van hauten vervallen huysen ende andere groote aude ghestichten van blauw schurre, ghelijck vanghenissen, die droefheid bij brachten aen diese aensach .

p. 159: ... « Maer daer naer Godt beghinnende Vlaenderen te segghenen ende voorspoet te gheven door het goetd gouvernement van haere voorseide doorluchtige Hoocheden, soo veranderde alle dijngghen van goetd in beter, ende hoe langher hoe meer sach men alles in fleur ende augmentatie...

tie van wacht, assysen ende anderssins, als namentlich den ghaleyers-backer, hanschoenmaecker ende andere...» (12).

Alexander Voet, graveur, schrijft in 1665 het volgende: « ... verstaen hoe bij U Ed. in loffel. ghewoonte wordt gheobserveert te beneficien met gratuityten, exemptien van wacht en accyse alle de gone eenighe ampten ofte kunsten van nieufs binnen deser stede commen in te brenghen... (13). In 1666 ontmoeten we het request van Mathieus Dierkens, fabrikant van potlood: « Ende alsoo U Ed. altijdt seer gheinclineert sijn gheweest omme alle commercien ende manufacturen binnen deser stede te doen floreren, als streckende tot welvaeren vande generale ghemeente... (14)

En in 1733 zegt Guilielmus Hertschap, lintwever, nogmaals: « Dat Uedelheden soo wel als hemliedder voorsaeten in wette in loffelike ghewoonte deser stadt aen alle de gonne alhier oprechtende eenighe nieuwe fabricquen te vergunnen ofte verleenen eenighe vrijdommen, beneficien ofte ander considerabele voordeelen... (15).

Deze « considerabele voordeelen » verleend door de schepenen van der Keure der stad Gent worden gekozen uit de volgende:

1° — het monopolie gedurende een zekeren tijd.

2° — een rechtstreeksche toelage in één maal uitbetaald.

— een jaarlijksch pensioen (het hoogste is dat verleend aan Nicolas Ivain, wolwever, in 1693: 300 pond grooten per jaar).

— een percent per afgewerkt stuk.

3° — toekenning van een lokaal,

— vergoeding voor de huishuur.

— bouwen van een lokaal, (o.a. voor de glasblazerij Marius in de Keizerstraat).

4° — een vergoeding van de kosten van de eerste inrichting.

5° — vrijdom van belasting op het graan, het bier, den wijn, het brandhout noodig in het huishouden van den suppliant. Met den vrijdom op het bier zijn de schepenen vrijgevig, hij wordt verleend in evenredigheid met het belang van de onderneming omdat de industrieelen bier schenken aan hun werklieden. Wat den vrijdom op den wijn betreft,

(12). Zie Stadsarchief serie 533 n° 183.

(13) Zie Stadsarchief serie 533 n° 183.

(14) Zie Stadsarchief serie 533 n° 183.

(15) Zie Stadsarchief serie 533 n° 183.

daarmee wordt veel zuiniger omgesprongen, omdat de wijn voor het persoonlijk gebruik van den suppliant dient, en men, om zich wijn te kunnen veroorloven tamelijk welstellend moet zijn, en dus wel de rechten kan betalen.

6° — vrijdom van belasting op de grondstoffen.

7° — vrijstelling van de burgerwacht en de contributie die er mee samen gaat voor den fabrikant, zijn zonen, en soms voor een beperkt aantal knechten.

8° — vrijstelling van inkwartiering van soldaten.

9° — aanbeveling van de industrie aan de regeering.

10° — verleenen van het poorterschap, indien de suppliant geen Gentenaar is.

11° — plechtigheden bij de opening van de nieuwe fabriek (bv. bij de opening van de glasblazerij Marius).

Deze voordeelen gaan heel dikwijls bij het afsterven van hem die ze verkreeg, over op zijn weduwe of zijn zonen, indien ze het bedrijf voortzetten.

De proceduur tot het bekomen van een octrooi is steeds dezelfde :

1° — een request gericht tot de schepenen van der Keure, meestal opgesteld door een « procureur », soms door den suppliant « in persoone ». Hierin zet de suppliant uiteen waarin de fabriek bestaat die hij wil oprichten of reeds opgericht heeft, en waarvoor hij tegemoetkomingen vraagt. Hij drukt er desgevallend op dat het een fabriek is die « noyt tevoren in dese stadt bestaan heeft ». Zoo hij een fabriek opricht waarvan er reeds bestaan zegt hij uitdrukkelijk dat hij niet met de bestaande wil concurreeren, doch dat de reeds gevestigde fabrieken niet voldoende kunnen voortbrengen om aan de vraag te voldoen. Is het een gewezen knecht die voor eigen rekening begint in dezelfde industrie als zijn vroeger patroon, dan verklaart hij dat hij geenszins zijn vroegeren meester wil schaden, en geeft een reeks redenen op waarom hij dan toch een fabriek opricht. Dan komt de uiteenzetting van de voortreffelijkheid van zijn fabrikaat, en de groote voordeelen die er voor de stad aan verbonden zijn. Verder zet hij uiteen dat hij aan veel menschen werk kan verschaffen (het juiste cijfer wordt slechts zelden vermeld), dat veel arme lieden zullen kunnen leven met het loon dat hij hun uitbetaalt, terwijl ze anders op de bedelarij aangewezen zijn, desgevallend dat hij zelf gebrekkigen, vrouwen en kinderen aan het werk zetten kan.

Voor dit argument zijn de schepenen zeer gevoelig, hetgeen bewijst dat de armoede en de bedelarij zeer groot waren en dat de schepenen verlangden daaraan te verhelpen. Last but not least komt het eigenlijke request om verschillende voordeelen, die de schepenen, « gezien de redenen hier voorschreven » niet zullen kunnen weigeren!

2° — de schepenen verzenden het request naar de « admodiateurs van alle de rechten deser stadt » om de zaak nader te onderzoeken. Dikwijls worden er eerst commissarissen aangesteld om met den suppliant in contact te komen, de fabriek te bezoeken, enz., die hun advies aan de admodiateurs overmaken. Deze verwijzing naar commissarissen en admodiateurs wordt in margine van het request opgeteekend.

3° — het rapport van de admodiateurs aan de « Edele weerde wyse ende voorsienighe heeren ». De admodiateurs nemen meestal de zaak ter harte en zetten uitvoerig het voor en het tegen uiteen. Zij geven de schepenen de te volgen gedragslijn aan, steeds er den nadruk op leggend dat het slechts een advies is, en dat ze zich onderwerpen aan het wijs besluit van de schepenen.

4° — de beslissing van de schepenen na de lezing van het rapport, medegedeeld in margine van het request. Meestal volgen ze letterlijk het advies van de admodiateurs, en indien ze iets wijzigen, staan ze gewoonlijk meer toe dan de admodiateurs goed achtten.

Wat is dan het resultaat geweest van de protectionistische politiek der Gentsche schepenen. In den loop van de XVIIe en de XVIIIe eeuw zien we een reeks nieuwe nijverheden ontstaan, of reeds bestaande tot bloei komen. Voor de XVIIe eeuw kunnen we tien dergelijke nijverheden aanstippen: het bakken van gleiswerk, de wolweverij, de glasblazerij, de zijdenijverheid, het legatuurwerk, de kopergieterij, de pijpen- en tabakindustrie, de ververij, de tapijtweverij en de lintweverij.

Voor de XVIIIe eeuw zeven: de kousenweverij, de fustijnweverij, de papiernijverheid, de suikerraffinaderij, de speelkaartenfabricatie, de zeepziederij en de katoendrukkerij, de nijverheden van kleinen omvang en de afzonderlijke requesten niet meegerekend. Men kan dus met recht spreken van een herleving van de Gentsche industrie in de XVIIe en de XVIIIe eeuw. Van een vervallen stad, waar het economisch leven stilstond hebben het centraal en het stedelijk bestuur weer een industriestad gemaakt, en, door de katoennijverheid te vestigen, den grondslag van haar lateren bloei gelegd. Hoe is de ijver van de schepenen over die

twee eeuwen verdeeld? De XVIIIe eeuw overtreft veruit de XVIIe eeuw; gedurende de tweede helft van de XVIIe eeuw wordt er meer steun verleend dan gedurende de eerste helft; ook in de XVIIIe eeuw is de tweede helft veel gevulder dan de eerste. Het verschil tusschen de twee eeuwen wordt verklaard door een voor de hand liggenden uitleg: het Oostenrijksch bewind is ons veel gunstiger dan het Spaansch, zoowel op politiek, militair, als economisch gebied. Het is dan ook zeer logisch dat er in die eeuw meer nieuwe fabrieken, en bijgevolg meer aanvragen tot steun, en dus meestal meer steunverleening, zouden ontstaan dan in de vorige. Niettegenstaande de vermindering van de stedelijke autonomie in de XVIIIe eeuw blijven de schepenen hun protectionistische politiek voeren. Waarom valt de bloei van die nijverheden in de tweede helft der eeuw? Waarschijnlijk omdat de regeering van Karel II niet zoo nadeelig voor onze gewesten is geweest als over het algemeen gedacht wordt. Professor Van Werveke was zoo vriendelijk mij enkele conclusies van zijn opzoekingen aangaande het geboortecijfer te Gent mee te deelen. Het resultaat is het volgende: van het begin der XVIIe eeuw tot in het midden treffen we een groote stijging van de bevolking aan. Van omstreeks 1650 tot 1700 blijft de bevolking ongeveer stabiel. Gedurende de regeering van Karel II stijgt de bevolking dus weliswaar niet, doch blijft op een hoog cijfer, en begint slechts na zijn regeering te dalen. De XVIIIe eeuw wordt ingeluid door een sterke daling van het geboortecijfer, die aanhoudt tot het midden van de XVIIIe eeuw, om dan weer gevolgd te worden door een stijging, die tegen het einde van de eeuw zeer sterk wordt. Dus ook voor de XVIIIe eeuw kloppen de gegevens over de nijverheden met die over de bevolking: ze volgen een eenparige beweging. Het verschil tusschen de twee deelen van de XVIIIe eeuw hangt samen met den aard der nijverheden van de XVIIIe eeuw. De nijverheden in deze twee eeuwen ontstaan behooren tot twee onderscheiden categoriën, de corporatieve en de niet-corporatieve of kapitalistische nijverheden. Wat de in het ambachtelijk kader ingeschakelde nijverheden betreft staan we voor een herleving of uitbreiding van een reeds vroeger bestaande nering. Dergelijke nijverheden kunnen we samen met Des Marez (16) « l'élargissement

(16) DES MAREZ, G.: *Le compagnonnage des chapeliers bruxellois*. Brux., 1909, p. 15.

d'un atelier corporatif » noemen. De kapitalistische nijverheden daarentegen zijn de eigenlijke nieuwe nijverheden.

Op de zeventien genoemde nijverheden zijn er negen die we als nieuw, in den vollen zin van het woord mogen betitelen. Het zijn :

1. De gleisbakkerij, ingevoerd in 1534-35.
2. De glasblazerij, voor het eerst ter sprake in 1584, werkelijk ingebracht in 1694.
3. De zijdenijverheid, aanbevolen aan de schepenen in 1609, ingebracht in 1623.
4. De fabricatie van pijpen en bereiding van tabak.
5. De fustijnweverijen, ingebracht in 1727.
6. De papiernijverheid: de eerste poging in 1528, slechts definitief opgericht in 1739.
7. De suikerraffinaderij, ingebracht in 1750.
8. De speelkaartenfabricatie, ingevoerd in 1752.
9. De katoendrukkerij, ingevoerd in 1763.

Zeven van de vernoemde nijverheden treden op het terrein van de ambachten :

1. De wolweverij.
2. De kopergietery.
3. De ververij.
4. De tapijtweverij.
5. De lintweverij.
6. De kousenweverij.
7. De zeepziederij.

Ook het legatuurwerk behoort tot de corporatieve nijverheden, met dit voorbehoud echter, dat het als kapitalistische nijverheid wordt ingevoerd, maar zichzelf daarna in het ambachtelijk kader inschakelt.

Als algemeenen regel mogen we aannemen dat de corporatieve nijverheid tot omstreeks het midden van de XVIIIe eeuw overheerscht (17). Dit wordt, wat Gent betreft, door de feiten gestaafd. De XVIIe eeuw is de eeuw van de corporatieve nijverheid. We treffen weliswaar enkele vrije nijverheden aan : de gleisbakkerij, de glasblazerij, de zijdenijverheid en de pijpen- en tabakfabricatie. De glasblazerij en de zijdenijverheid verdwijnen echter in de XVIIIe eeuw, de gleisbakkerij en de

(17) Zie VAN HOUTTE, H. : *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*. Gand, 1920, blz. 23-39.

pijpen- en tabakfabricatie blijven langer bestaan, doch zijn geen eigenlijke kapitalistische nijverheden; deze ontstaan slechts in de tweede helft van de XVIIIe eeuw. Tusschen de XVIIe en de XVIIIe eeuw is er een hiaat: namelijk de eerste helft van de XVIIIe eeuw. Gedurende deze halve eeuw is de corporatieve nijverheid stilaan aan het wegwijnen, en er is nog niets nieuws in de plaats gekomen. De voordeelen aan de corporatieve nijverheden verleend zijn fel verminderd, en de volle activiteit van de schepenen valt in de tweede helft van de XVIIIe eeuw, na het ontstaan van de kapitalistische nijverheden, zooals de papiernijverheid, de suikerraffinaderij, de katoendrukkerij, enz. We hebben hier dus weer een volmaakte overeenkomst tusschen den industrieelen bloei der stad en de bevolkingsdichtheid.

De studie van de nieuwe nijverheden heeft uitgewezen dat veel nijverheden door vreemde elementen ingebracht werden. Nochtans is het onmogelijk voor elke nijverheid de herkomst met zekerheid vast te stellen. Ook zijn het alleen de eigenlijke nieuwe nijverheden die hier in aanmerking komen. Aan het buitenland danken wij de gleisbakkerij, de pijpenfabricatie, het legatuurwerk en de speelkaartenfabricatie. De gleisbakkerij bereikt ons langs Delft om; wat de pijpenfabricatie betreft waren we op den invoer uit Holland aangewezen zolang geen dergelijke fabriek te Gent bestond, het weven van legatuur waait over uit Haarlem en de fabricatie van speelkaarten wordt door twee Franschen ingevoerd. Wat den binnenlandschen invloed betreft, speelt Antwerpen een groote rol. De befaamde Antwerpsche glasblazerij « à la façon de Venise » oefent sterken invloed uit op het vestigen van die nijverheid te Gent; op het gebied van de zijdenijverheid heeft Antwerpen reeds een zekeren bloei bereikt als deze industrie in Gent verschijnt, hetgeen echter niet beteekent dat de inbrenging van deze nijverheid te Gent het werk van Antwerpenaars was. Burgers van verschillende steden hebben er het hunne toe bij gedragen, maar ongetwijfeld is er Antwerpsche invloed geweest. Ook de suikerraffinaderij te Gent schijnt in verband te staan met de Antwerpsche: immers, zij komt op als de Antwerpsche industrie in verval is en neemt Antwerpen's plaats in, wat het belang van deze industrie betreft.

Verder wordt de fustijnweverij ingevoerd door Bruggelingen, uit hun stad verdreven door de onverdraagzaamheid van de nering: de papiernijverheid komt langs Brabant om naar Gent. Door wie de tabak-

bereiding ingevoerd wordt is ons niet bekend, en ook de herkomst van de katoendrukkerij, die de specifiek Gentsche industrie zal worden, is niet vast te stellen.

Voor de corporatieve nijverheden kunnen we aanstippen dat de herleving van de tapijtweverij te danken is aan de Oudenaardsche inwijkelingen.

Is de Gentsche industrie het voorwerp van monopolies of exclusieve octrooien geweest? Als algemeene regel geldt dat er in de XVIIe en XVIIIe eeuw voor de Gentsche nijverheden weinig monopolies verleend worden. We hebben weliswaar te doen met een geöctrooieerde nijverheid: vooraleer een nieuwe fabriek opgericht wordt moet de toelating aan centraal en plaatselijk bestuur gevraagd worden, doch met de exclusieve octrooien wordt zeer zuinig omgegaan. Een monopolie beteekent concentratie van een nijverheid in één hand, ten voordeele van den fabrikant in kwestie, en ten nadeele van den verbruiker. Naar alle waarschijnlijkheid is het niet omwille van den verbruiker dat de monopolies beperkt worden, maar wel omdat ze een ernstigen hinderpaal tot de uitbreiding van desbetreffende nijverheid beteekenen. Het kapitalisme is nog niet zoodanig ontwikkeld dat de houder van een monopolie zijn nijverheid kan opvoeren tot een dergelijk peil, dat ze de uitbreiding kan bereiken van een industrie, door verschillende fabrikanten vrij beoefend. Deze stelling wordt gestaafd door de beweringen van den Raad van Vlaanderen in zijn protestnota aan het centraal bestuur aangaande het monopolie van den Antwerpschen katoendrukker Beerenbroeck dat de ontplooiing van de Gentsche industrie in den weg staat (18). Ze spreken daarin van « vernietigende monopolieën van den vooruitgang » hetgeen voldoende laat uitschijnen hoe ze tegenover de monopolisatie staan. Het meerendeel der octrooien wordt verleend gedurende de drie hoogtepunten van de mercantilistische politiek: de regeering der Aartshertogen (1598-1633), het einde van de regeering van Karel II onder het gouverneurschap van Maximiliaan-Emmanuel van Beieren (1692-1700), en een gedeelte der regeering van Maria-Theresia (1748-1763) onder het gouverneurschap van Karel van Lorreinen. De Gentsche monopolies vallen, behoudens een paar uitzonderingen, in de opgesomde tijdperken. Van de vrije nijverheden zijn het de glas-

(18) Zie Rijksarchief: Fonds Gent n° 48.

blazerij en de suikerraffinaderij die monopolies bekomen hebben; onder de corporatieve nijverheden zijn het de wolweverij en de zeepziederij. Het eerste monopolie betreft de wolweverij en wordt in 1554 verleend aan twee Italianen: Baptiste de Porro en Horatio Senago, voor de fabricatie van stametten, die zij te Gent ingevoerd hebben. In 1562 echter wordt dit monopolie reeds vernietigd, op het oogenblik dat Bertrand Senago de zaken overneemt.

Het tweede exclusief octrooi is ten voordeele van Louis Marius, die de glasblazerij, die tot dan slechts gekwijnend had, te Gent herinvoert, en wordt verleend in 1694, gedurende de regeering van Maximiliaan-Emanuel van Beieren. François de Colnet weet het monopolie voor de fabricatie van flesschen te bemachtigen in 1711. Dit monopolie moet hij echter in 1713 deelen met Marius, terwijl deze op zijn beurt zijn monopolie met de Colnet moet deelen. Het gevolg hiervan is dat beide fabrieken dreigen te niet te gaan, zoodat de schepenen de regeering smeeken de twee tegenstrevers weer een goed afgebakend domein aan te wijzen. Ondangs alle pogingen verdwijnt de glasblazerij uit Gent.

De oprichter van de eerste suikerraffinaderij, Andries Heyndricx, bekomt in 1750 (bewind van Karel van Lorreinen) van de regeering het monopolie voor zes jaar. Zijn monopolie wordt gedurende dien tijd geëerbiedigd, de volgende requestant moet het verloop van den vastgestelden termijn afwachten, doch eens de zes jaar om, is er geen sprake meer van monopolie, en de suikerraffinaderij kent een prachtigen bloei.

Tenslotte krijgen we nog het exclusief octrooi verleend aan een zeepzieder: het is ten gaste van Etienne d'Haranbillet, die in 1756 (regeering van Karel van Lorreinen) het monopolie voor de fabricatie van Marseilsche zeep en voor den duur van 15 jaar, bekomt.

De fustijnwever Jan Gillis 'tKint, tracht in 1738 het monopolie te bekomen voor de fabricatie van fustijnen en andere stoffen, maar door het energiek verzet van de legatuurwerkers, die beweren dat hij op hun terrein treedt en het monopolie vraagt voor stoffen die zij fabriceren, wordt het hem ontzegd.

Den bloei van een nijverheid kan men vaststellen door na te gaan of de eene fabriek de andere opvolgt, ofwel verschillende fabrieken naast elkaar bestaan. Passen we dit toe op de Gentsche nijverheden van de XVIIe en de XVIIIe eeuw, dan bekomen we het volgende resultaat:

Onder de eerste groep kunnen we rangschikken :

1. — de gleisbakkerij, die onafgebroken te Gent beoefend wordt van 1654 tot 1824, doch slechts met één periode, in de XVIIe eeuw, waarin twee gleisbakkerijen té gelijker tijd bestonden, en één periode in de XIXe eeuw waarin drie gelijktijdige gleisbakkerijen bestonden .

2. — de glasblazerij, die eigenlijk slechts te Gent bestond van 1693 tot 1735, weliswaar vertegenwoordigd door twee glasblazerijen, die echter elkaars ondergang bewerkt hebben.

3. — de kopergieterij : daar het een nering is, waren er natuurlijk verschillende werkplaatsen naast elkaar, maar van zoo weinig belang dat ze in de eerste groep thuis hooren.

4. — de pijpenfabricatie die te Gent slechts gekwijd heeft.

5. — de ververij : verbreedde zich zeer moeizaam, en kreeg slechts een noemenswaardige ontwikkeling in de XIXe eeuw.

6. — de kousenweverij : afgezien van het feit dat het een nering is, hebben er geen, wat men noemt fabrieken, naast elkaar bestaan.

Wat de tweede groep betreft, daar moeten we een onderscheid maken tusschen de nijverheden die, alhoewel ze verschillende gelijktijdige fabrieken hebben, om de eene of andere reden geen werkelijken bloei bereiken, en de nijverheden die een ruime verspreiding kennen.

Tot deze eerste onderverdeeling behooren :

1. — de wolnijverheid : het aantal wolweverijen is weliswaar zeer groot, doch al deze ondernemingen zijn van zeer bescheiden omvang, en verminderen, ook wat de kwantiteit betreft, naarmate de tijd vordert.

2. — de zijdenijverheid : ook hier staan we voor verschillende gelijktijdige fabrieken maar niet voor een werkelijken bloei : nochtans komt de zijdenijverheid in belang, vóór de wolnijverheid.

3. — de lintweverij : de fabrieken die naast elkaar bestaan zijn van zeer bescheiden omvang.

4. — de papiernijverheid : heeft een zekere bloei te Gent bereikt, maar heeft geen groote verspreiding gekend,

5. — de speelkaartenfabricatie : wordt op verschillende oogenblikken door meerdere fabrieken vertegenwoordigd, zonder nochtans een eigenlijken bloei te kennen.

Onder de tweede onderverdeeling nemen plaats :

1. — het legatuurwerk, dat, alhoewel een nering zijnde, een groote uitbreiding nam.

2. — de tabakindustrie, die niet alleen in de XVIIe en XVIIIe eeuw, maar ook in de XIX gebloeid heeft.

3. — de tapijtweverij, die dank zij de Oudenaardsche inwijkelingen een ware herleving kent.

4. — de fustijnweverij.

5. — de suikerraffinaderij.

6. — de zeepziederij.

7. — de katoendrukkerij.

De bloeiendste nijverheden zijn ongetwijfeld de textielnijverheden zooals het legatuurwerk, de fustijnweverij en de katoendrukkerij, die een duurzamen bloei kenden. Steunt men op het aantal fabrieken, dan wint de suikerraffinaderij ongetwijfeld het pleit, maar zij weet zich gedurende de XIXe eeuw niet te handhaven.

De omvang en het economisch belang van een nijverheid is eenigszins vast te stellen door het aantal werklieden die er in werkzaam zijn. Jammer genoeg zijn de gegevens hierover zeer schaarsch. In hun requesten zeggen de fabrikanten meestal dat ze veel, of zeer veel menschen werk verschaffen « an menichvuldighe knechten dagelijckx weerck » (19); maar zelden geven ze het juiste aantal op. In 1738 en 1784 schrijft het centraal bestuur een enquête uit over den stand van nijverheden en neringen (20). Deze enquêtes verschaffen ons enkele inlichtingen, doch ook zeer onvolledige. Voor de kapitalistische nijverheden zijn er gegevens voorhanden voor de gleisbakkerij, de zijdenijverheid, de fustijnweverij, de suikerraffinaderij en de katoendrukkerij; voor de corporatiëve nijverheden zijn er gegevens voor het legatuurwerk, de wolweverij, de kopergieterij, de lintweverij en de kousenweverij. De voorhanden zijnde gegevens kunnen in twee groepen onderscheiden worden :

1° de gegevens uit officieele bron, bv. deze van de enquêtes van 1738 en 1784; de industrielen beantwoorden de vraag van de regering met hoeveel menschen ze werken. Ze hebben er hoegenaamd geen belang bij dit cijfer te wijzigen. We mogen dus tot de juistheid van deze gegevens besluiten.

(19) request van Jud. Ign. Van den Vijvere, gleisbakker in 1713. Zie Stadsarchief serie 533 n° 183.

(20) enquête van 1738; Zie Stadsarchief serie 156 n° 3.
enquête van 1784; Zie Stadsarchief serie 156 n° 7-8.

2° de gegevens verstrekt door de supplianten in hun request aan de schepenen. In dit geval hebben de supplianten er wel belang bij het cijfer te veranderen. Ze weten dat de schepenen zeer veel belang hechten aan de werkverschaffing en voordeelen verleenen in verhouding tot het aantal werklieden. Deze gegevens zijn dus niet zoo betrouwbaar, ze zijn eerder te hoog dan te laag.

De inlichtingen zijn echter veel te schaarsch om er een degelijke conclusie uit te trekken. Toch is het mogelijk enkele vaststellingen te doen. Het hoogste cijfer komt voor bij de legatuurwerkers : 600 werklieden, een uitzonderlijk hoog getal. Dan volgen de fustijnweverij en de katoendrukkerij, elk met 500 werklieden. De andere nijverheden blijven ver ten achter tenzij misschien de zijdenijverheid. Hoe onvolledig de gegevens ook zijn, toch dringt zich dadelijk een vaststelling op : het belang van de katoennijverheid is overwegend. Het is echter eenigszins voorbarig van de katoennijverheid te spreken. Ze wordt nog maar door twee takken vertegenwoordigd : de drukkerij, en de fustijnen (gedeeltelijk uit katoen vervaardigd), doch ze hebben de eerste plaats ingenomen en de wolnijverheid moet ook zwichten voor het legatuurwerk, verwant met de fustijnen, en voor de zijdenijverheid. Dit alles in acht genomen de onvolledigheid der cijfers.

Is deze herleving van de XVIIe en de XVIIIe eeuw duurzaam geweest ? Heeft ze Gent, als industriestad, een belangrijke plaats kunnen laten inruimen in de volgende eeuw ? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we nagaan wat er in de XIXe eeuw geworden is van de nijverheden die in den loop van de XVIIe en XVIIIe eeuw ontstonden.

Vier van de vernoemde nijverheden verdwijnen vóór het aanbrenken van de XIXe eeuw. Het zijn : de tapijtweverij, die reeds begint te vervallen in de XVIIIe eeuw; de glasblazerij die definitief verdwijnt in 1673; de zijdenijverheid, wier verval insgelijks in de XVIIIe eeuw begint; de kousenweverij, zelfs niet meer vermeld in den wegwijzer van Gent van 1770. In den loop van de XIXe eeuw verdwijnen : in 1823 het bakken van gleiswerk; de lintweverij, niet meer vermeld in den wegwijzer van 1845; de fabricatie van speelkaarten in 1869; en de kopergieterij die in de XIXe eeuw blijft voort vegeteeren, zonder een plaats als nijverheid te kunnen veroveren. Negen nijverheden hebben zich weten te handhaven. Toch is er nog mogelijkheid om een selectie te

maken : de suikerraffinaderij bereikt haar hoogsten bloei rond 1830, dan begint ze te vervallen, zoodat er in 1900 nog slechts vier raffinaderijen overblijven; de wolweverij houdt stand, doch wordt meer en meer verdrongen door de katoen- en vlasnijverheid; de ververij tenslotte wordt een « kleinnijverheid ». Van de zes overige nijverheden : de katoendrukkerij, de fustijnweverij (de naam verdwijnt, doch het weven van katoen en lijnwaad blijft), het legatuurwerk, de zeepziederij, de papiernijverheid, en de tabakbereiding, staat vast dat ze alle stormen te boven zijn gekomen. We mogen, mijns inziens, spreken van een heropbloei die vruchten gedragen heeft, doch niet van een duurzame heropleving. Het peil van de XVIIIe eeuw heeft men niet kunnen behouden, er is weer een inzinking gekomen. De textielnijverheden hebben getriomfeerd. Ze zijn een geweldige ontwikkeling tegemoet gegaan, en de oorsprong hiervan ligt in de XVIIIe eeuw. De andere nijverheden echter schijnen te Gent geen vruchtbaren bodem gevonden te hebben. Moeten we daaruit besluiten dat de economische politiek van de Gentsche schepenen gefaald heeft? Zeker niet! Zooals reeds gezegd hebben hun pogingen resultaat opgeleverd, en, indien we ons beperken tot de twee besproken eeuwen, zelfs schitterende.

Zoo we even verder zien, bemerken we dat er toch iets moet gehaperd hebben. Misschien begaan de schepenen een fout wat betreft de instandhouding van een nijverheid. Uit de requesten blijkt dat de schepenen niet meer vrijgevig zijn met de klassieke voordeelen, eens dat een nijverheid gevestigd is, en in hun oogen niet meer « nieuw » is. Dergelijke misrekening is echter niet voldoende om den ondergang van verschillende nijverheden, aan wier oprichting de schepenen zooveel moeite en zorg besteed hebben, te verklaren. Het verdwijnen van de glasblazerij en de kopergieterij uit Gent en haar opleving in het zuiden van het land, is door een eenvoudig feit verklaarbaar, namelijk door de aanwezigheid van steenkolen, kapitaal element van die nijverheden, in het Waalsch gedeelte van het land. Het wegwijnen en verdwijnen van de andere nijverheden, is niet door zulk een voor de hand liggende verklaring uit te leggen. Waarschijnlijk is het gebrek aan kapitaal de groote oorzaak. Gent was arm geworden en bleef arm. Het grootsche Gent van de Middeleeuwen was vervallen tot het kleine Gent van de moderne tijden, en alle pogingen en tijdelijke opflakkingen ten spijt, heeft het die oude grootheid nooit weergevonden. Zooals Justus Billet

het ons zegt, waren er in het begin van de XVIIe eeuw geen rijken te Gent, en op het einde van de XVIIIe waren er niet veel méér. De koopkracht ontbrak, industrieën gingen te niet bij gebrek aan afzetgebied, noodzakelijk om industrieën in het leven te houden. Immers, de nijverheid die sommige Gentenaars rijk zou maken, de katoennijverheid, stond op dat oogenblik nog maar in haar beginstadium.

Alvorens dit overzicht te eindigen, moet een voorbehoud gemaakt worden : er wordt hierin slechts gehandeld over de nieuwe nijverheden, en zoo moeten ook alle conclusies tot deze nijverheden beperkt worden. Naast deze industrieën bestaat en blijft bestaan de ambachtelijke nijverheid, die ongetwijfeld het economisch leven beheerscht tot omstreeks het midden van de XVIIIe eeuw. De nieuwe nijverheden geven dus geen volledig overzicht van den economischen toestand der stad Gent, en kunnen niet alles verklaren. Het corporatief regime is, vooral in België, een ernstige hinderpaal voor de ontwikkeling van de kapitalistische nijverheid geweest. Indien het minder sterk geweest was, zou de kapitalistische nijverheid zich vlugger ontwikkeld hebben, en zou het algemeen aspect waarschijnlijk heel anders geweest zijn. We mochten echter dat terrein niet betreden, maar dienden hier te blijven bij ons eigenlijk onderwerp : de nieuwe industrie te Gent in de XVIIe en XVIIIe eeuw.

BRONNEN.

Zij bevinden zich voornamelijk in het Stadsarchief o.m. serie 533 n° 183 : nieuwe nijverheden; serie 156 n° 3 : enquête van 1738; serie 156 n° 7-8 : enquête van 1784; serie 154bis n° 19-23 : handel en nijverheid; serie 123bis n° 4-5 : vrijdom van impositiën.

Nota's van Van der Haeghen over de nijverheden.

Enkele inlichtingen bevinden zich in het Rijksarchief te Gent, o. m. Raad van Vlaanderen : Brieven ende Rescriptiën 1689-96, 1721-29.

Fonds Gent n° 48 : katoendrukkerij.